

Κατὰ Helmholtz ἡ φιλοσοφία εἶναι θεωρία τῆς γνώσεως ⁴²⁾ κατὰ δὲ τὸν Döring ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, ἀγαθολογία, Güterlehre ⁴³⁾, κατὰ δὲ τὸν Windelband ἐπιστήμη ἀρχῶν καὶ κανόνων, λογικῶν καὶ ἠθικῶν καὶ καλλολογικῶν ⁴⁴⁾.

Ἄλλ' ὅτι οὐδὲ εἰς τῶν ὀρισμῶν τούτων ἀρμόζει τῇ φιλοσοφίᾳ, πᾶς τις θὰ συνομολογήσῃ. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ταυτίζηται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἡ ἐπιστήμη, ἥτις τὴν φύσιν μόνον καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ἐξετάζει; Μοῖρα μικρὰ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ θεωρία τῆς γνώσεως, ὡς καὶ ἡ λογικὴ ἡ τοὺς λογικοὺς κανόνας ἐξετάζουσα καὶ ἡ ἠθικὴ ἡ σπουδάζουσα περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ ἡ καλλολογία ἡ τὰς καλλολογικὰς ἀξίας ἐρευνῶσα. Ὅτι δὲ οὐδὲ πρὸς τὴν ψυχολογίαν τὴν τὰ ψυχικὰ γεγονότα καὶ τοὺς νόμους τοὺς ταῦτα διέποντας ὑπόθεσιν ποιουμένην δύναται νὰ συμπέσῃ ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη ἥτις ἐνιαίαν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου θεωρίαν ἐπιζητεῖ νὰ κατασκευάσῃ, οὐδὲ τὸ παράπαν παρίσταται ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ⁴⁵⁾. Ὄρθον εἶναι μόνον περὶ τῆς ψυχολογίας προκειμένου, ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὕτη εἶναι ἡ κρηπίς πασῶν τῶν τοῦ πνεύματος ἤτοι τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν φιλολογικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν ⁴⁶⁾.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπῆλθέ τις τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας περιορισμὸς καὶ καθορισμὸς ἀκριβέστερος. Πρόδηλον εἶναι ὅτι ὁ ἐπιστήμων, ὅστις θὰ ἐπεχείρῃ ἀρτίως νὰ νοήσῃ τὸ ὄν ἄδι' ἐξετάσεως πάντων τῶν μερῶν αὐτοῦ, θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ εἶναί τις αὐτόχρομα ὑπεράνθρωπος, παρατηρητικότητα καὶ μνήμην καὶ κρίσιν κεκτημένος ὑπερφυῆ, ἐρευνῶν μετὰ δαιμονίας ταχύτητος πάντα τοῦ ἐπιστητοῦ τὰ μέρη καὶ δὴ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ καὶ

συνάγων τὰ πορίσματα τῶν ζητήσεων αὐτοῦ, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν καὶ τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν ἐν τῇ εὐρυτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοία, καὶ συγκρίνων καὶ συνδυάζων, θὰ ὄφειλε δῆλα δὴ νὰ εἶναι Δημόκριτος ἅμα καὶ Thomson καὶ Laplace καὶ Ἀριστοτέλης, Ἴππαρχος ἅμα καὶ Faraday καὶ Νεύτων καὶ Spencer καὶ καθόλου εἰπεῖν ἄκρος πασῶν τῶν ἐπιστημῶν μυσταγωγὸς καὶ ἱεροφάντης. Αὕτη ἡ ἀδυναμία ἐπήνεγκε τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος μεταβολήν, ἥτοι προουκάλεσε τὸν καταμερισμὸν τοῦ ἐπιστητοῦ, ὅστις ἤρξατο πρωίμως ἐν Ἑλλάδι, ἐπετάθη δ' ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων καὶ ἐξακολουθεῖ ἔτι καὶ νῦν. Πρῶται ἀπεσπᾶσθησαν τῆς φιλοσοφίας αἱ φυσικαὶ καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα π. Χ. ἴδρυσεν ὁ Εὐκλείδης τὴν γεωμετρίαν· ὁ Ἀρχιμήδης διὰ τῆς θεωρίας τοῦ μοχλοῦ καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ὑδροστατικῆς ἐθεμελίωσε τὴν μηχανικὴν· ὁ Ἴππαρχος ἔθηκε τὰς βάσεις τῆς ἀστρονομίας, ὁ Ἡρόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος τῆς ἀνατομικῆς· ὁ Γαληνὸς ὀλίγω ὕστερον ἐν Ῥώμῃ ἐγένετο θεμελιωτὴς τῆς φυσιολογίας. Παλίρροιά τις κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐπελθοῦσα δὲν ἀνέκοιψε τὸν τοιοῦτον καταμερισμὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ χημικαὶ καὶ αἱ γεωλογικαὶ καὶ αἱ ἄλλαι φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀπέβησαν αὐτοτελεῖς, ὡσαύτως δὲ αἱ πολλαὶ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος ἐγένοντο αὐτόνομοι καὶ κατὰ μικρὸν ἀπετελέσθησαν αἱ παντοῖαι ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι, αἱ τῆς φύσεως, αἱ τοῦ πνεύματος, αἱ μαθηματικάι. Ἐμειναν δὲ μετὰ τῆς φιλοσοφίας μέχρι τοῦδε ἠνωμέναι ἡ ψυχολογία, ἡ λογικὴ, ἡ ἠθικὴ, ἡ καλλολογία καὶ ὅσαι ἄλλαι λέγονται εἰδικαὶ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι ⁴⁷⁾.

Ἄλλ' ὁ τοιοῦτος καταμερισμὸς οὐδαμῶς μετέβαλε τὰ πράγματα κατ' οὐσίαν. Ὁ καταμερισμὸς τοῦ ἐπιστητοῦ εἶναι τι αὐθαίρετον καὶ βίαιον. Ἐν εἶναι τὸ ὄν καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τοῦ ὄντος τούτου ἐπιζητεῖ ἐνιαίαν γνῶσιν ⁴⁸⁾.

Ἡ φιλοσοφία δὲ καὶ μετὰ τὸν καταμερισμὸν ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἥτις τὰ ὄντα ἐξετάζουσα καὶ τὸν βίον τὸν ἀνθρώπινον ἐρευνῶσα πειρᾶται νὰ ἀποτελέσῃ καθολικὴν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου θεωρίαν, περιλαμβάνει δὲ σύμπαν τὸ ἐπιστητόν. Ἡ ἐπελθοῦσα διαφορὰ ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι νῦν ὁ φιλοσοφῶν μόνον τινῶν ἐπιστημῶν τὰς λεπτομερείας ἐξετάζει⁴⁹⁾, τῶν δ' ἄλλων τὰ πορίσματα ὡς συνάγονται ὑπὸ τῶν περὶ ταύτας ἀσχολουμένων, οἵτινες εἶναι τρόπον τινὰ συλλήπτορες αὐτοῦ καὶ συνεργοί, παραλαμβάνει καὶ συνδυάζει καὶ ζητεῖ νὰ νοήσῃ τὸ ὄν ὡς ἐνιαῖον σύνολον. Οὐχὶ δὲ ὀρθῶς ἐλέχθη ὅτι ἡ οὕτω νοουμένη φιλοσοφία εἶναι περιττή, διότι δῆθεν τὸ ἔργον αὐτῆς πολλῶν τελειότερον ἐκτελοῦσιν οἱ ἐπιστήμονες οἱ διατρίβοντες περὶ τὰς ἐπιστήμας ἐκάστας⁵⁰⁾. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἕκαστος ἐπιστήμων δύναται νὰ φιλοσοφῇ, νὰ ζητῇ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑαυτοῦ ἐπιστήμης. Ἐκάστη ἐπιστήμη πειρᾶται νὰ ἐξέρχεται ἐκ τοῦ κύκλου τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς καὶ ἀναζητῇ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῶν φαινομένων καὶ τῶν νόμων οὓς ἐξετάζει. Οὕτως ἡ φυσικὴ, ἡ χημεία, ἡ μαθηματικὴ, ἡ φυσιολογία, ἡ ἱστορία⁵¹⁾. Ἡ τίς θὰ ἠμφεσβήτῃ ὅτι φιλοσοφεῖ ὁ Gassendi καὶ ὁ Maxwell καὶ ὁ Tyndall ἐν ταῖς περὶ γενέσεως τῶν ὄντων θεωρίαις ἢ ὅτι φιλοσοφεῖ ὁ Gauss καὶ ὁ Riemann καὶ ὁ Poincaré καὶ ὅσοι ἄλλοι διατρίβουσι περὶ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς λεγομένης μεταγεωμετρίας καὶ μαθηματικῆς φιλοσοφίας; Ἀλλὰ θὰ ὁμολογήσῃ πᾶς τις, ὅτι ἡ τῶν ἐπὶ μέρος ἐπιστημῶν ζήτησις καὶ φιλοσοφία εἶναι περιορισμένη, ἀναφερομένη εἰς μόνον μόνον τοῦ ἐπιστητοῦ. Κάλλιστα εἶπεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης: «*Οὐδεμία τῶν ἄλλων (ἐπιστημῶν) ἐπισκοπεῖ καθόλου περὶ τοῦ ὄντος ἢ ὄν, ἀλλὰ μέρος αὐτοῦ τι ἀποτεμόμεναι περὶ τούτου θεωροῦσι τὸ συμβεβηκός, οἷον αἱ μαθηματικαὶ τῶν ἐπιστημῶν*»⁵²⁾. Ἡ δὲ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη, ἥτις ἐπὶ πᾶν

τὸ ἐπιστητὸν τὴν γνῶσιν ἐπεκτείνουσα πειρᾶται συμφῶνως πρὸς τὸν ἀκοίμητον πόθον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς νὰ κατασκευάζῃ καθολικὴν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου θεωρίαν καὶ συμπληροῖ τὸ ἔργον τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν⁵³⁾. Δὲν εἶναι δὲ ὀρθὸν τὸ λεχθέν, ὅτι, ἀφ' οὗτοι αἱ πλεῖσται τῶν ἐπιστημῶν ἐγένοντο αὐτόνομοι, ἐξέλιπεν ἡ φιλοσοφία ἢ ὅτι θὰ ἐκλίπη, ὅταν καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι ἀποβῶσιν αὐτοτελεῖς⁵⁴⁾. Ἀστόχως ὁ Windelband παραβάλλει τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὸν βασιλέα Λήρ, ὅστις, ἀφ' οὗ πᾶσαν τὴν περιουσίαν διένειμεν εἰς τὰς θυγατέρας αὐτοῦ, περιέρχεται τὰς ὁδοὺς ἐπαιτῶν⁵⁵⁾. Πολλῶ δ' ἀστοχώτερον ἄλλοι παρέβαλον τὸν φιλόσοφον πρὸς τὸν ποιητὴν, ὅστις κατὰ τὸ γνωστὸν τοῦ Schiller ποίημα «Die Teilung der Erde» ἦλθε μετὰ τὴν διανομὴν τῆς γῆς⁵⁶⁾. Διότι πρῶτον μὲν ὁ φιλόσοφος δὲν ἀνεφάνη μετὰ τὸν καταμερισμὸν τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀλλὰ πρῶτιστος τῆς ἐπιστήμης μυσταγωγὸς ὑπῆρξεν, ὕστερον δὲ προσέλαβεν, ὡς εἴπομεν, συνεργοὺς καὶ συλλήπτους τοὺς ἀσχοληθέντας περὶ τὰς ἐπιστήμας τὰς ἐπὶ μέρους. Ἐπειτα ὁ φιλόσοφος μέγιστον ἀείποτε καὶ τιμιώτατον τῆς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως μέρος θὰ ἔχη, νὰ ἐξετάζῃ τὸ ὄν ἐν συνόλῳ καὶ νοῆ τὸ πᾶν ἐν τῇ σχέσει καὶ συναφείᾳ αὐτοῦ. Ὄρθότερον καὶ προσφυέστερον ἄλλοι παρέβαλον τὸν φιλόσοφον πρὸς διευθυντὴν ὀρχήστρας. Τοῦ διευθυντοῦ τῆς ὀρχήστρας ἔργον εἶναι τὰ διάφορα μουσικὰ ὄργανα νὰ ἄγῃ εἰς συμφωνίαν καὶ ὁ φιλόσοφος ἔργον ἔχει τῶν παντοίων ἐπιστημῶν τὰ πορίσματα νὰ συνάπτῃ εἰς ἓν ὅλον ἁρμονικόν⁵⁷⁾.

Καὶ σημειωτέον ὅτι τοιαύτην τὴν φιλοσοφίαν ὑπετύπωσε πάλαι ἡ Ἑλλάς διὰ τῶν μεγάλων αὐτῆς φιλοσόφων, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Πλάτων εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ ὑπάγει, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἴπομεν, πᾶσαν ἐπιστήμην. Ἀλλ' ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ λέγει

φιλοσοφίαν τὴν ἐπιστήμην τοῦ ὄντως ὄντος, τῶν ἰδεῶν, αἵτινες εἶναι τὸ αἰεὶ κατὰ ταῦτὰ ἔχον ἀκινήτως, τὸ ἀμετάβλητον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ γινόμενα καὶ μεταβαλλόμενα καὶ αἰεὶ ρέοντα αἰσθητά⁵⁸⁾. Ἔτι δ' ἀκριβέστερον καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὥρισε τὴν φιλοσοφίαν ὁ μέγας Σταγίριτης. Τὸ ὄν ἢ ὄν ἐρευνᾷ ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ ἢ φιλοσοφία κατ' αὐτὸν καὶ θεωρεῖ τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ αἰτίας τῶν ὄντων. Καλεῖ δὲ τὴν τοιαύτην φιλοσοφίαν ὁ Ἀριστοτέλης *πρώτην φιλοσοφίαν καὶ θεολογικὴν*⁵⁹⁾, ἐκάλεσαν δ' οἱ ὕστερον αἰῶνες *μεταφυσικὴν* κατὰ περίεργόν τινα σύμπτωσιν⁶⁰⁾.

Δὲν λέγομεν δ' ἡμεῖς, ὅτι ὁ μέλλων νὰ ἀποτελέσῃ περὶ κόσμου θεωρίαν ὀφείλει νὰ διατρέβῃ μόνον περὶ τὰς ἐπιστήμας τοῦ πνεύματος· νομίζομεν μᾶλλον ὅτι καὶ ὁ Haeckel καὶ ὁ Ostwald καὶ ὁ Mach καὶ ὁ Stallo καὶ πᾶς ἄλλος ἐπιστήμων δύναται περὶ κόσμου θεωρίαν νὰ κατασκευάσῃ⁶¹⁾. Διτταὶ εἶναι αἱ κρηπίδες, ἐφ' ὧν τὸ οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας στηρίζεται, αἱ τῆς φύσεως καὶ αἱ τοῦ πνεύματος ἐπιστῆμαι. Δύναται δὲ κάλλιστα καὶ ὁ ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐρειδόμενος καὶ ὁ ὀρμώμενος ἀπὸ τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν νὰ νοήσῃ τὸ ὄν ἐν τῷ συνόλῳ. Ἄλλ' ὅμως εἶναι ἀπαραίτητος ἀνάγκη πασῶν τῶν ἐπιστημῶν νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰ πορίσματα, διότι ἄλλως ἕτεροσκελῆς καὶ χωλὴ θὰ εἶναι ἡ θεωρία αὐτοῦ. Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι αἱ μὲν τῆς φύσεως ἐπιστῆμαι εἰς τὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν, αἱ δὲ τοῦ πνεύματος ἦτοι αἱ διανοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἐπιστῆμαι εἰς τὴν περὶ τοῦ βίου θεωρίαν μᾶλλον συντελοῦσιν.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατασκευὴ θεωρίας περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου δὲν εἶναι ἔργον τοῦ τυχόντος ἐπιστήμονος. Ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος, ὁ δυνάμενος καὶ τὰς μέχρι τοῦδε ἀποτετελεσμένας θεωρίας νὰ νοήσῃ καὶ κρίνῃ ὀρθῶς καὶ πολλῶ μᾶλλον ἰδίαν νὰ κατασκευάσῃ ἢ καὶ νὰ προσθέσῃ

γενναϊόν τινα λίθον εἰς τὸ ὑπάρχον φιλοσοφικὸν οἰκοδόμημα, ἀνάγκη νὰ εἶναι αὐτὸ τοῦτο πένταθλος τῆς ἐπιστήμης⁶²⁾, νοῦν ἔχων συνοπτικὸν⁶³⁾ καὶ συνθετικὸν καὶ ἀναλυτικόν, οὐχὶ δὲ μόνον τὴν ἰδίαν ἐπιστήμην τελείως γινώσκων καὶ προάγων ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν τὰ πορίσματα τοῦλάχιστον πρὸ ὀφθαλμῶν λαμβάνων καὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ αἰτίας ἐξετάζων σύμπαντος τοῦ ἐπιστητοῦ⁶⁴⁾.

Οὕτως, ἵνα ἀνακεφαλαιώσωμεν, εἶναι καὶ καθ' ἡμᾶς ἡ φιλοσοφία κυρίως εἰπεῖν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου θεωρία ἢ μεταφυσική, καθ' ἣν τανῦν προσνέμομεν ἔννοιαν εἰς τὴν λέξιν ταύτην, περιλαμβάνει δὲ τὴν τῆς φύσεως φιλοσοφίαν καὶ τὴν τοῦ πνεύματος, ἢ ἢ ψυχολογία⁶⁵⁾, ἢ θεωρία τῆς γνώσεως μετὰ τῆς λογικῆς, ἢ ἠθική, ἢ καλλολογία, ἢ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἢ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ἢ φιλοσοφία τῆς θρησκείας⁶⁶⁾. Ἔχει δὲ πρὸς τὰς ἐμπειρικὰς ἐπιστήμας σχέσιν τὴν ἐξῆς. Ἐκείνων ἐκάστη μοῖραν μόνον τοῦ ἐπιστητοῦ ἐξετάζει καὶ παρασκευάζει τῆς φιλοσοφίας τὸ ἔργον διὰ τῶν γενικωτέρων ζητημάτων, ἅπερ ἐν αὐταῖς ἀνακύπτουσιν, αὕτη δὲ τὸ σύνολον τῶν πορισμάτων ἐλέγχουσα πειρᾶται νὰ ἀπαλλάτῃ τῶν ἀντιφάσεων καὶ συνδέῃ αὐτὰ εἰς ἓν ἑναρμόνιον ὅλον. Καὶ οὕτω γίνεται ἡ φιλοσοφία ἡ κορωνίς καὶ ὁ θριγκὸς ἐν τῷ συστήματι τῶν ἐπιστημῶν, οὐδὲ θὰ παύσῃ οὔσα ἐπιστήμη αὐτοτελής, ἐφ' ὅσον ἡ πρὸς ἐνότητα τῶν γνώσεων ὁρμὴ θὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει.

Κοινὸν πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας ἢ οὕτω νοουμένη φιλοσοφία ἔχει τὸ μὲν ὅτι κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἐξετάζει τὸ ὄν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς μυθολογικὰς καὶ τὰς ποιητικὰς θεωρίας, αἵτινες στηρίζονται ἐπὶ τῆς φαντασίας καὶ τοῦ συναισθήματος⁶⁷⁾, τὸ δὲ ὅτι τῆς αὐτῆς καὶ ἐκεῖναι μεθόδου ποιεῖται χρῆσιν. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων, μάλιστα δ' οἱ κο-

ρουφαῖοι τῆς ῥωμαντικῆς κληθείσης σχολῆς, ὁ Fichte καὶ ὁ Schelling καὶ ὁ "Ἐγελος, τὴν φιλοσοφίαν ἐθεώρουν ἀφρητηρίαν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ a priori, οἶονεὶ διὰ τινος ἐνοράσεως καὶ ἀμέσου ἐποπτείας, ἐζήτουν νὰ εὑρωσι τὰς ἀληθείας τὰς φιλοσοφικὰς, καταφρόνουν δὲ πάντων τῶν ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας ἐρειδομένων. Ὁ Fichte ἐδίδαξεν, ὅτι ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας ἡ ψιλὴ διανόησις ἀνάγκη νὰ ἡγῆται, ἐν τέλει δὲ μόνον νὰ ἐξετάζηται ἡ ἐμπειρία, ἂν συμφωνῇ πρὸς τὴν οὕτω κατὰ θεωρίαν εὑρεθεῖσαν ἀλήθειαν⁶⁸). Πολλῶ μείζονα ἐπὶ τὴν μέθοδον ταύτην πεποιθήσιν ἐδείκνυεν ὁ Schelling, ὅστις τέλεον τὴν ἐμπειρίαν ἀπέκρουε⁶⁹. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ "Ἐγελος τὴν ἐμπειρικὴν πολλῶ κατωτέραν ἐνόμιζε τῆς θεωρητικῆς ἐξετάσεως τῶν ὄντων⁷⁰). Ἐντεῦθεν δὲ τὰ φαντασιώδη λογικὰ κατασκευάσματα τῆς ῥωμαντικῆς σχολῆς καὶ ὁ δογματικὸς χαρακτήρ, οὗ τὴν ἀτοπίαν εἶχεν ἤδη ἐλέγξει ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία διὰ τοῦ Λοκκίου καὶ ἡ γερμανικὴ διὰ τοῦ Καντίου, καὶ ἡ καταφρόνησις τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας ὑπὸ τῶν ἐμπειρικῶν⁷¹).

Τανῦν εἶναι πάντῃ διάφορα τὰ πράγματα. Ἡ ὀρθῶς νοουμένη φιλοσοφία δὲν εἶναι πλέον ἢ αἰθεροβάμων τοῦ Ἀπολύτου ἰέρεια. οὐδὲ φέρεται ἐπὶ πτερούγων ἀνέμων, οὐδὲ πειροᾶται νὰ κτίζη νεφελοκοκκυγίας, ἀλλ' ὀρμᾶται ἀπὸ τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας⁷²) καὶ τὴν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου θεωρίαν κατασκευάζει στηριζομένη ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν⁷³), αἵτινες μέθοδον ἔχουσι τὴν παρατήρησιν καὶ τὸ πείραμα, τοὺς ἀσφαλεῖς γνώμονας τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Τοῦ κυρίως συλλογισμοῦ ἐν τῇ περαιτέρῳ ἐπεξεργασίᾳ περιεσκεμμένην ποιεῖται χρῆσιν, ὡς καὶ αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι, ὑποθέσεις δ' εἰσάγει, ἔνθα ἀποδείξεις ἐνόμιζον ὅτι παρεῖχον οἱ εἰρημένοι σοφοί. Ὅτι δὲ καὶ ἡ ψυχολογία, ἡ βᾶσις τῶν τοῦ πνεύματος ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἑτέρα τῶν κρηπίδων τῆς φιλοσοφίας, ἐπὶ

τῆς ἐμπειρίας στηρίζεται, οὐδὲ νὰ μνημονεύσωμεν εἶναι ἀνάγκη. Ὡς ὁ φυσιολόγος, ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ ὁ ψυχολόγος ἐρευνᾷ σήμερον τὴν γένεσιν καὶ λειτουργίαν τῶν διαφόρων ψυχικῶν γεγονότων, ὅσα ὑποβάλλονται εἰς πειραματικὴν ἐξέτασιν, καὶ ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως ὁρμᾶται καὶ ἐπαγωγικῶς συνάγει τὰς ἀληθείας τὰς ἐπιστημονικάς.

Ἔχει τινὰ νῦν ἢ οὕτω νοουμένη φιλοσοφία ἐπὶ τὸν βίον ἐπίδορασιν;

Δὲν θὰ ἐξετάσωμεν, ποίαν ὠφέλειαν παρέχει ἡ φιλοσοφία καὶ ἰδίᾳ ἐκάστη τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, μάλιστα δ' ἡ ψυχολογία καὶ ἡ λογική, εἰς τὰς ἐπιστήμας τὰς ἐπὶ μέρους. Ὅτι ἄνευ τῆς ψυχολογίας, τῆς βάσεως τῶν διαγνωτικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπιστημῶν, δι' ἧς καὶ ὁ ἀτομικὸς βίος διασαφεῖται καὶ τὰ ἱστορικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ γεγονότα ἐρμηνεύονται, οὔτε ὁ συγγραφεὺς οὔτε ὁ ποιητὴς καὶ ὁ καλλιτέχνης οὔτε ὁ τῶν φιλολογικῶν συγγραμμάτων καὶ ὁ τῶν ἔργων τῆς τέχνης καθόλου κριτὴς καὶ ἐρμηνευτὴς οὔτε ὁ γλωσσολόγος οὔτε ὁ ἱστορικὸς οὔτε ὁ τῆς Θέμιδος λειτουργὸς οὔτε ὁ ἰατρὸς οὔτε ὁ παιδαγωγὸς οὔτε ὁ τῆς ἐκκλησίας ποιμὴν οὔτε ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ κοινωνιολόγος οὔτε ἄλλος τις τῶν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὑποκείμενον ἐρεῦνης ἢ θεραπείας ποιουμένων δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ, εἶναι ὡμολογημένον⁷⁴). Γνώριμον δ' ὡσαύτως εἶναι, ὅτι ἄνευ τῆς λογικῆς, ἧτις τὴν ὀρθὴν μέθοδον τῆς ἐρεῦνης διδάσκει, οὔτε αἰ τῆς φύσεως οὔτε αἰ τοῦ πνεύματος ἐπιστήμαι οὔτε αἰ μαθηματικαὶ δύνανται προσηκόντως τὸ ἔργον αὐτῶν νὰ ἐπιτελέσωσι, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι ἄνευ τῆς περὶ τοῦ κόσμου θεωρίας οὔδεις ἐπιστή-

μων θὰ ἠδύνατο ὀρθῶς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ νὰ νοήσῃ.

Τῶν δ' ὠφελημάτων, ὅσα παρέχει ἡ φιλοσοφία εἰς τὰς κοινωνίας καθόλου, τίς ἐπιστήμη θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδείξῃ ὑπέρτερα; Ὑπάρχει κτῆμα ἐν τῷ κόσμῳ τιμιώτερον τοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἀσβεστον τὸν πόθον τῆς ἀληθείας ἐν ἑαυτοῖς φέρουσι, παρὰ τὸ νὰ γνωρίσωσι τῶν ὄντων τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος, νὰ μὴ διαγάγωσι δὲ τὸν βίον «*veluti pecora, quae natura proa atque ventri oboedientia finxit*», ὡς ὁ Ῥωμαῖος εἶπε σοφός¹⁵⁾; Ἄλλ' οὐχὶ τοῦτο μόνον τὸ πολιτιμώτατον δῶρον παρέχει ἡ φιλοσοφία. Ἡ ἱστορία περιφανῶς δεικνύει πόσῃν αἱ φιλοσοφικαὶ δόξαι ἐκάστου λαοῦ καὶ ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀνάπτυξις ἔχουσιν ἐν ἐκάστη περιόδῳ ἐπ' ἀλλήλας ῥοπὴν¹⁶⁾. Ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, τὰ ἠθῆ, οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ εἶναι ἀπαύγασμα καὶ χαρακτὴρ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ διανοήσεως. Ὁ ἐπὶ τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου βίος τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ τῶν τότε χρόνων φιλοσοφία, ἧς κύριοι ἀντιπρόσωποι ἦσαν ὁ Σωκράτης καὶ οἱ σοφισταί, ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν Νέων Πλατωνικῶν καὶ τῶν Νέων Πυθαγορείων, τὸ σκότος τῶν μέσων αἰώνων καὶ ἡ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους παντελῆς σχεδὸν ἔλλειψις φιλοσοφικῆς ζωῆς, τὸ φῶς τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἡ ἀνύψωσις τοῦ βίου ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ μυρία ἄλλα παραδείγματα μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τοῦ πράγματος τούτου. Τίς ἀγνοεῖ πόσῃν ὁ ΙΗ' αἰὼν ὑπέστη ἐν Γερμανίᾳ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λειβνιτίου καὶ τοῦ Οὐολφίου τὴν ἐπίδρασιν, ὡσαύτως δὲ τῆς ἀγγλικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς, τοῦ Λοκκίου τοῦ Shaftesbury, τοῦ Rousseau, πόσῃν δὲ ῥοπὴν ἤσκησαν ἐν Γερμανίᾳ ἐπὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην

καὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ποίησιν καὶ τὸν βίον καθόλου ἢ φιλοσοφία τοῦ μεγάλου Καντίου, καὶ ἢ τοῦ Ἐγγέλου καὶ ἢ τοῦ Schopenhauer; Ἡ φιλοσοφία τοῦ Καντίου ἐθεωρήθη τὸ ἀνυπέρβλητον κορῦμα τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως. Ὁ θεολογικὸς ὀρθολογισμὸς ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ἀποτέλεσμα τῶν περὶ θρησκείας διδαγμάτων τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου. Δαιμονίως δὲ μεγάλη ἐγένετο καὶ ἢ ἐκ τῆς περιοχῆς κατηγορητικῆς προστακτικῆς τοῦ Καντίου ἐπελθοῦσα ὠφέλεια. Ὁ Γουλιέλμος v. Humbold, ὁ Ἐρρίκος v. Kleist, ὁ Jean Paul ὑπ' αὐτοῦ ἐνεπνεύσθησαν, οἱ μέγιστοι τῶν ποιητῶν τῆς Γερμανίας, ὁ Goethe καὶ ὁ Schiller, ἐνεφορήθησαν τῶν ὑψηλῶν ἐκείνου διδαγμάτων. Πολλαπλῆ εἶναι ἐν ἐκάστη γῶρα τῆς φιλοσοφίας ἢ ἐπίδρασις. Τὰ ἀκαδημεικὰ καὶ τὰλλα μαθήματα, τὰ φιλοσοφικὰ βιβλία καὶ περιοδικά, ὁ τύπος καθόλου, αἱ φιλοσοφικαὶ διαλέξεις, πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα γίνονται μέσα, δι' ὧν ἢ φιλοσοφία εἰς τὰς κοινωνίας μεταδίδεται, πρὸ πάντων δ' οἱ ἀγαθοὶ ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς, οἵτινες, εἴπερ τις ἄλλος, ἀποβαίνουσι τῆς ἀρετῆς διδάσκαλοι⁷⁷⁾, τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα καὶ μάλιστα τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς τῶν φιλοσόφων διανοήσεως καταβιβάζοντες καὶ τὴν τοῦ καλοῦ περιβάλλοντες ἰδέαν εὐπροσδέκτους παρέχουσι τοῖς πολλοῖς. Τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τῶν σοφιστῶν μαθητῆς ἐγένετο ὁ Εὐριπίδης, τῶν μέσων αἰώνων τὴν φιλοσοφίαν καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸν Ἀριστοτέλη ἐμελέτησεν ὁ Δάντης, ἐκ τοῦ Port-Royal προῆλθεν ὁ Racine, τοῦ γερμανικοῦ Διαφωτισμοῦ τὴν ἐπίδρασιν ὑπέστη ὁ Lessing. Καὶ οἱ Sully Prudhomme καὶ οἱ Tolstoi καὶ οἱ Max Nordau καὶ οἱ Maeterling γίνονται τῆς φιλοσοφίας ἐρμηνεῖς καὶ μυσταγωγοὶ προσιτώτεροι τοῖς πολλοῖς.

Ἀλλ' ἐν τοῖς μάλιστα φωτίζει καὶ προάγει ἢ φιλοσοφία τὸν ἠθικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων⁷⁸⁾. Αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι, ὡς ἢ

περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου θεωρία παρέχει, ἂν μάλιστα ἐνισχύωνται ὑπὸ συναισθήματος γενναίου, δὲν μένουσιν ἀδρανεῖς οὐδ' ἀκίνητοι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει, ἀλλὰ ζῶσιν ἐν αὐτῇ καὶ ὡς σταθεροὶ κανόνες καθιστῶσι τοὺς ἔχοντας αὐτὰς χαρακτῆρας καὶ ἄγουσιν εἰς πράξεις ἀγαθὰς. Καὶ ὅσῳ ὑψηλότεραι καὶ εὐγενέστεραι εἶναι αἱ ἰδέαι, τοσοῦτω σεμνότερος καὶ θειότερος ἀποβαίνει ὁ βίος πρὸς ταύτας ῥυθμιζόμενος. Ὁ Πλάτων δεικνύει ἐν τῷ Συμποσίῳ, πῶς διὰ τῆς ὄψεως τοῦ αἰσθητοῦ καλοῦ οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ ἀναγόμεθα καὶ ἐκ τῆς ὄψεως ταύτης παρορμώμεθα πρὸς τὴν ἀρετὴν⁷⁹⁾, ἐν δὲ τῷ Φαίδρῳ περιγράφει οἷον ἐνθουσιασμόν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γεννᾶ ἢ ὄψις τῆς ἀληθείας καὶ τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἰδεῶν⁸⁰⁾. Τοιαύτην λέγουσι τὴν ἐπὶ τὸν βίον ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Δημόκριτος καὶ οἱ ἐκείνοις ἀκολουθήσαντες φιλόσοφοι τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων⁸¹⁾. Πολλοὶ δὲ τοῦτο καὶ μόνον ὑπέλαβον τῆς φιλοσοφίας τὸ ἔργον, νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸν βίον καὶ μεταβάλλῃ καὶ μεταρρυθμίξῃ αὐτόν. Ὑπομιμνήσκωμεν τὸν Σωκράτη, ὅστις κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Ξενοφῶντος μαρτυρίαν περὶ ἠθικὰ μόνον ἠσχολεῖτο ζητήματα⁸²⁾, καὶ τοὺς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη φιλοσόφους, μάλιστα δὲ τοὺς περὶ τὸν Ἐπίκουρον καὶ τοὺς Στωικούς. «*Ἐνέργειαν λόγοις καὶ διαλογισμοῖς τὸν εὐδαίμονα βίον περιποιούσαν*» ὥριζε τὴν φιλοσοφίαν ὁ Ἐπίκουρος⁸³⁾. Οἱ δὲ Στωικοὶ τὴν μὲν φιλοσοφίαν ἔλεγον ἄσκησιν τῆς σοφίας, τὴν δὲ σοφίαν ὥριζον θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων γνῶσιν καὶ ἄσκησιν τῆς ἀνωτάτης τέχνης, ἥτις εἶναι κατ' αὐτοὺς ἡ ἀρετὴ⁸⁴⁾.

Πολλῶ πλείονας ἔχει παρὰ τοῖς νεωτέροις ἡ γνώμη αὕτη θιασώτας. Ὁ Φραγκίσκος Βάκων, ὁ Hume, ὁ Fichte, ὁ Lotze, ὁ Ed. v. Hartmann καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι διδάσκουσιν, ὅτι τοσοῦτω μείζονα ἔχει ἡ φιλοσοφία ἀξίαν, ὅσῳ μεί-